

МІЖФРАЗОВІ ЗВ'ЯЗКИ У НАДФРАЗОВИХ ЄДНОСТЯХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

У статті йдеться про один із елементів побудови текстових структур – міжфразові зв'язки, які в науковій літературі розуміють і подають по-різному. Як відомо, НФЄ текстів різних стилів мають свою специфіку як щодо побудови, так і щодо співвідношення з абзацом. Особливості НФЄ текстів художнього стилю в українському мовознавстві детально не описані, що зумовлює актуальність публікації. За мету поставлено – виявити слова і словосполучення, які цементують різні речення в єдину структурну ціліність. У результаті розгляду виявлено такі лексико-семантичні групи слів, які стають стержнем побудови НФЄ або сприяють показу хронології чи перебігу дій, процесів.

Ключові слова: лінгвістика тексту, українська мова, надфразова єдність, засоби міжфразового зв'язку, художній текст.

Кочан І.Н. Межфразовые связи в сверхфразовых единствах художественных текстов. В статье речь идет об элементах построения текстовых структур – сверхфразовых связях, которые в научной литературе понимают и подают по-разному. Как известно, сверхфразовые единства (СФЕ) текстов разных стилей имеют свою специфику как относительно построения, так и относительно абзаца. Особенности СФЕ текстов художественного стиля в украинском языкознании детально не описаны, что обуславливает актуальность публикации. Цель статьи – определить слова и словосочетания, которые цементируют предложения в единую структурную целостность. В результате рассмотрения (анализа) определены лексико-семантические группы слов, которые могут быть стержнем построения СФЕ либо способствовать хронологии или описанию последовательности действий, процессов.

Ключевые слова: лингвистика текста, украинский язык, сверхфразовое единство, средства межфразовой связи.

Kochan I.M. The interphrase links in the superphrase unities of the belletristic texts. The article is about the elements of the text structure buildings – interphrase links which are known and given in the literature differently. As known, SPU of the texts of different styles have own peculiarities towards their structure, and towards their correlation with the paragraph. The peculiarities of SPU of the belletristic texts are not described in detail in the Ukrainian linguistics that is why the publication is very topical. The aim of the article is to define words and word combinations that cement sentences in the unitary structural integrity. The question of the interphrase links were researched by Ukrainian linguists, such as: L. Bulakhovsky, A. Zagnitko, M. Krupa, M. Pentyliuk.

In particular, A. Zagnitko emphasizes that using the term interphrase ratio and interphrase links is not correct, because they are the means of cohesion, and they can be used as inside of the sentence and outside of it. However, the method of Ukrainian language tuition in Junior and Secondary school prefers these terms.

The objects of the research are SPU of belletristic texts, and the subject – lexical-semantic groups of words that fascilitate the text coherence.

It is known also, that every superphrase unity has clear two or three part structure (inception, deployment, tailpiece).

In the result of the review (analysis) there are defined lexical-semantic groups of words that can be the core of the SPU building, or that can assist the timeline or course of actions or processes.

Key words: linguistics of the text, Ukrainian language, superphrase unity, means of the interphrase link.

Як відомо, одиницею тексту є надфразова єдність (НФЄ), або складне синтаксичне ціле (ССЦ). Це тематичне, структурне, інтонаційне й логічне об'єднання речень, що має певну структуру й виражає певну думку. Мовна сутність НФЄ полягає в наявності певних видів зв'язків між реченнями, які входять до його складу.

Питання міжфразових зв'язків були в полі зору українських лінгвістів Л.А. Булаховського, А.П. Загнітка, М.П. Крупи, М.І. Пентилюк та ін. Зокрема, А.П. Загнітко наголошує на тому, що вживати терміни *міжфразні відношення, міжфразні зв'язки* не зовсім коректно, оскільки це засоби когезії й вони можуть бути задіяні й у межах речення й поза ним [1:54]. Однак у методиці викладання української мови в школі перевагу надають саме цим термінам.

М.П. Крупа в НФЄ виділяє різні засоби зв'язності в НФЄ: *композиційно-синтаксичний* (до якого зараховує хронологію, з'ясувальний синтаксис, тематичну організацію абзаців, активну присутність автора, внутрішній ритм тощо), *лексичні* (різні групи лексики, відповідно до тематики НФЄ, підсилювальні частки, заперечні конструкції тощо), *композиційно-синтаксичні засоби* (порядок слів у реченні, співвідношення абзаців і НФЄ тощо) [2: 279-290].

М.І. Пентилюк виділяє дві групи засобів зв'язку: 1) ті, що забезпечують семантичну єдність тексту; 2) ті, що виражають логічні відношення між частинами тексту.

До першої відносить *лексичні повтори, синоніми, тематичні групи слів, співвідносність видо-часових форм дієслова, що вказують на послідовність, називні й питальні речення, порядок слів* тощо. До другої *сполучники, частки, вставні слова* [4]. В основі такого поділу лежить функційний підхід.

Міжфразові зв'язки розрізняють також за сферою застосування і функцією. За першою ознакою вони поділяються на 2 групи: 1) засоби зв'язку, що їх застосовують і для з'єднання частин складного речення, і для міжфразового зв'язку; 2) власне міжфразові засоби зв'язку.

До першої групи належать сполучники, частки, займенники та інші засоби еквівалентної заміни слів, співвідносність видо-часових форм дієслова, деякі вставні слова, неповні речення, порядок розташування компонентів. До другої — лексичний повтор, члени речення й частини складного речення, що стосуються й наступних синтаксичних одиниць, окремі типи простого речення.

Мовознавець В.Я. Мельничайко виділяє такі засоби міжфразового зв'язку: 1) засоби повторної номінації предметів; 2) засоби створення предметно-логічної сітки висловлювання; 3) мовні засоби впорядкування висловлювання; 4) засоби вираження логічних відношень між частинами [3].

Існує також підхід, відповідно до якого виявляють три концепції зв'язності:

- Перша концепція, що трактує зв'язність тексту як семантичну близькість фраз, ґрунтується на змістовому принципі; тобто, це об'єднання речень за семантичним значенням.

• Друга ґрунтується на усвідомленні того, що кожне речення в тексті є неповним, проте необхідним для поступового викладу змісту тексту. Отже, зв'язок речень у тексті ототожнюється не з їх семантичною близькістю, а з насиченістю одних речень іншими.

• Третя концепція зв'язності розуміє її як реалізацію глибинних логічних зв'язків між подіями, відображеними в тексті, де кожна наступна подія впливає із попередньої. Інакше кажучи, зв'язність ототожнюється із мотиваційною динамікою ситуації, описуваної в тексті.

Варто зазначити, що в лінгвістиці існує понад сто різновидів зв'язності, що зумовлено різними критеріями її класифікації (приміром, за структурою, за глибиною, за способом вираження і т. п.) [5].

Засобами зв'язку в тексті можуть бути такі елементи, що забезпечують єдність стилю:

1. Змістові, логічні та психологічні зв'язки: а) єдність місця, часу, дійових осіб; б) зв'язок з минулим і майбутнім (єдність сюжету).

2. Літературні, риторичні засоби зв'язку: а) прийоми композиції літературного твору (сюжетні лінії, обрамлення тощо); б) дотримання законів жанру (байки, сонету, інтерв'ю тощо); в) побудова компонента тексту як риторичної фігури (анафори тощо).

3. Лексичні засоби зв'язку: а) вибір вдалого, доречного слова, використання синонімів; б) асоціативний вибір слів; в) займенникові заміни іменників; г) уживання антонімів, професійної, іншомовної лексики; г) використання фразеологізмів; д) слова-узагальнення.

4. Граматичні зв'язки. Морфологія і синтаксис: а) сполучники, їх повторення; б) співвідносні зі сполучниками займенники, прислівники; в) питальні речення й відповіді на них; г) побудова тексту з однорідними членами речення; г) ланцюжковий чи паралельний зв'язок речень; д) вставні одиниці тощо.

5. Стилiстичні зв'язки: а) увесь текст витримано в одному стилі; б) відбувається доцільна зміна стилів.

6. Інтонаційні засоби (усне мовлення): а) інтонація початку й кінця абзацу, відповідні паузи; б) емоційні інтонації, тембр голосу; в) логічні, фразові наголоси, психологічні паузи тощо [5].

Однак у жодній із перелічених класифікацій не вказані слова чи словосполучення, які є стрижнем надфразових єдностей, бо зосереджують на собі основний зміст висловлювання, стають його центром.

Мета дослідження: показати застосування таких особливих слів, які служать засобом міжфразового зв'язку, оскільки нерідко виступають тим словом чи словосполученням, що зцементовують різні речення в єдину цілісність. Об'єктом дослідження стали НФЄ (ССЦ) художніх текстів, а предметом – лексико-семантичні групи слів, що сприяють текстовій зв'язності.

Відомо також, що кожна надфразова єдність має чітку тричленну чи двочленну будову (зачин, розгортання, кінцівки). Одиниці в тексті різняться і за порядком розташування речень, що входять до їх складу. Розрізняють будови:

А) **синтетично-аналітичну**. У такому типі НФЄ перше речення виражає основну думку розповіді (опису, роздуму), яку уточнюють, деталізують наступні речення. Тобто головне слово знаходиться в зачині. Наприклад:

Зима. Земля скована морозом, покрилася білим снігом. Сонця не видно, високе небо замазалося зелено-бурими хмарами, припало до землі, неначе нагнітило на неї. Сумно... Сумно... Один вітер гуляє поволі, гуде та реве, мов тужить посеред того всесвітнього грибовища: мальовані лани покриті снігом, серед котрого де-не-де бовваніє почорнілий бур'ян, темно-зелені ліси, позбувшись свого пишного одягу, повис тирчали з снігу товстелезні цівки, позадирали угору по синілі парості; співучі пташки одлетіли, хіба де горобці по токах заведуть своє цвірінкання та чорний крук, надувшись, жадібно закряче з високої могили серед пустельного поля, мов поскаржиться і на голод, і на холод (Панас Мирний).

Перше речення є *синтезом* усієї розповіді. Далі цілий ряд речень аналізує, розкриває значення першого — **Зима**.

Б) **аналітико-синтетичну**. У такому типі НФЄ основну думку висловлювання передає останнє речення, що є висновком стосовно попередніх і знаходиться в кінці структури:

*З весни Іван щодня у полі - то оре, то засіває яриною. Зранку поїде, пізно ввечері вертається. Так до самої Паски. Одсвяткують Великдень - косовиця. Тут уже й Мотрі робота - громадиння. Далі настають жнива. Ціле літо як муха в окропі, викрутують обоє, рано встаючи, пізно лягаючи. Після жнив Іванові возовиця; далі — оранка на зимину; ще далі - сійба, а там уже й осінь - молотіння — заробленого хліба. Мотрі на осінь ніби легшає трохи: тіпає плоскіль або матірку; скрипить терлиця під повіткою... А там уже й зїла замети на-вертає... Одначе й зимою не сидня, згорнувши руки. Жінкам своє діло, чоловікам - своє.... Так не один, не два роки: так ціле життя, цілий вік... Робиш, щоб було що їсти; їси, щоб здужав робити. **Отака-то весела хліборобська доля!** (Панас Мирний).*

Елементом, що зцементовує НФЄ, є словосполучення **хліборобська доля**.

В) **рамкова, або кільцевого обрамлення**. У надфразових єдностях такого типу перше й останнє речення, які за змістом і формою майже збігаються, створюють рамку всьому висловлюванню. Наприклад:

***Яка була річка! Яка була річка!** Прекрасніша між усіма ріками! Та сама, що перебродили її, бувало, в косовицю в селі дівчата з граблями, вилами, з білими сорочками в руках над головами, з чарівними піснями і сміхом...*

***Яка була радісна, незаймана річка...** Її було вже не впізнати. Вона така поругана, згвалтована і засмічена брудом. Вода кружляла в ній і каламутна й кривава, з дохлюю рибою, трупом й іншими останками страждань. Снаряди бовтались у воду й вибухали на дні, і з глибоких, тихих ям і затонів виринали жовто-білими черевами догори розпанахані величезні соми, сазани, щуки та інший згублений риб'ячий рід. Хиталися на кручах столітні дерева і падали в річку догори корінням. **Яка була річка!** І бруд, і каламуть, і кров у ріці, й смерть (О. Довженко).*

Перше речення загострює увагу читача. Останнє речення, що є повтором першого, виражає жаль з приводу сплюндрованого воєнними діями

довкілля і, зокрема, водоймища. Як бачимо, виділені слова й навіть ціле речення виконують функцію текстового об'єднання.

Розмірковуючи над цими структурами, доходимо висновку, що перша, синтетично-аналітична, структура характерна для текстів більшості функціональних стилів, друга, аналітико-синтетична, і третя, рамкова, – лише для художніх та інколи публіцистичних текстів. Окрім того, слід пам'ятати, що НФЄ в текстах офіційно-ділового стилю збігається з абзацами, а в інших стилях виділяється за мікротемами.

Слід також зазначити, що співвідношення між НФЄ і абзацом можуть бути різними. Вони не завжди збігаються. У наведених прикладах такий збіг спостерігаємо в синтетично-аналітичному та аналітико-синтетичному прикладах. У рамковому варіанті маємо три абзаци й одну надфразову єдність. Можливий і зворотний варіант – в одному абзаци кілька надфразових єдностей, тобто кілька мікротем.

Засобами міжфразового зв'язку можуть бути *слова з часовим, просторовим, предметним і процесуальним* значенням, семантика яких не розкривається в межах одного речення, та їхні функціонально-стилістичні еквіваленти, що виконують у масштабах тексту одну й ту саму синтаксичну функцію зв'язку.

1) Хронологічну послідовність описуваних подій передають *словосполучення з часовим значенням* (прикметники з іменниками, іменники з прийменниками і без них, числівники з іменниками, займенники з іменниками, на зразок: *наступного дня, минулої зими, 12 квітня, у день приїзду, того року* тощо. Засобами вираження часу в художньому творі можуть також виступати *прислівники*. Це загальноживані слова на позначення часу доби (*уночі, опівночі, уранці*) або днів стосовно моменту мовлення (*позавчора, вчора, завтра*) чи прислівники із узагальненою часовою ознакою (*довго, давно, тепер, поки, тим часом*) тощо. Проміжки часу в українській мові переважно передаються сполукою прийменників *від – до* з родовим відмінком іменника.

Настала зима. Бурлаки стали на роботу в Бродовського на цілу зиму. Посесор так харчував бурлак, що в великий піст в його казармах почався помор. Заслабла одна молодиця і вмерла наглою смертю. Потім заслаб один чоловік і не діждав вечора. Другого дня знов заслабло кілька чоловік.... Тараня була давня, лежала, труха і знилувата. Од неї робітники зараз почали слабіть, а потім по бурлаках пішов такий помор, що за його пішла чутка по околицях та скрізь.

Одного вечора Кавун звалився з ніг; його перевезли в лазарет ... Ні один вербівець не впізнав би тепер Кавуна, колись здорового, кремезного, широкоплечого чоловіка з довгообразим лицем та рум'яними щоками.

Кавун лежав на голому полу, прикрившись старою свитою і стогнав. ... Минула година, і Кавун все дивився дикими очима на ту стіну... День змінився на ніч... Сумно було в лазареті. Надворі поночіло. Петро вмер на чужині між чужими людьми... (І. Нечуй-Левицький).

Перше з наведених речень складається з предикативної пари, яка чітко окреслила час подій, описаних в уривку, виступає загальною часовою основою розповіді. У наступних частинах тексту виділені словосполучення й

речення лише конкретизують час перебігу дії: *потім, не дівдав вечора, другого дня, тим часом, минула година, день змінився на ніч, надворі поночило ...* і в цілому підпорядковуються першій фразі. Тобто, як видно з наведеного тексту, серед слів з темпоральним значенням є провідні і підпорядковані. Основне навантаження взяло на себе перше речення. Воно стало відправним стрижнем подальшої розповіді, а виділені слова лише показують перебіг дії. Вони виконують функцію міжфразових зв'язків.

2. Слова з **просторовим значенням** та їх функціонально-синтаксичні еквіваленти як засоби міжфразового зв'язку. До таких слів належать відповідні прислівники, а також іменники з приєдниками, що вказують на місце чи на напрямок дії.

Зв'язки за допомогою цих слів можуть пронизувати текст від початку до кінця, поєднуючи його частини, що характеризують описувані явища чи події з боку їх просторового розташування. Подібні слова можуть організовувати речення в складні синтаксичні цілі, фрагменти та глави творів. Наприклад:

Над самим лиманом, на самій траві між двома високими стінами молодого очерету, висіли чорні неводи на підтечах, повбиваних в землю... Од кілка до кілка висіли разками здорові поплавки, що звуться галаганями, пороблені з легкого сухого дерева... Серед того павутиння неводів чорнів кухарський курінь: він був круглий, з низькими очеретяними стінами і дверцятами, тільки без покрівлі, тільки без покрівлі. Серед його стояли дві чорні задимлені сохи з розсішками, з бантиною зверху. На цій перекладині висіли казани; під казанами горів огонь... В тому кухарському курені стояли столи, де кухар розкладав сиру рибу...

Коло кухарського куреня стояв здоровий курінь з очерету для цілої ватаги. Там стояли шапки, барильця, діжки з пшоном, горохом, кукурудзою та квасолею, лежали харч та одяг. Там ночував отаман та вся забродська ватага... (І. Нечуй-Левицький).

Перед нами текст, в організації якого провідну роль відіграють слова з просторовим значенням та їх функціонально-синтаксичні еквіваленти, що виступають засобом контактного і безконтактного зв'язку.

3. Слова з **предметним значенням** як засіб міжфразової єдності. Серед слів з предметним значенням у функції засобу зв'язку найчастіше використовуються іменники. Вони виступають виразниками одного з наявних в організації тексту значення — значення предметності. Як засіб організації смислової і структурної єдності тексту іменники можуть бути поділені на дві групи: а) конкретні та абстрактні; б) власні і загальні.

У Романихи заслабла корова. Лежала на соломі і сумно дивилася великими сумними очима. Ніздрі дрожали, шкіра морщилася — дрожала ціла у гарячці. Пахло від неї слабкістю й болем страшним, але німим. В таких випадках найбільше жаль, чому худобина не може заговорити і поскаржитися. (В. Стефаник).

Любисток з'явився в нашому краї дуже давно, розкішне зелене листя, приємний запах зробили цю рослину улюбленою в народі. З нею пов'язане повір'я, що цим зіллям можна причарувати когось. Тому любисток має ще й кілька народних назв: любчик, любець, любимене, приворотне зілля. Він оспіваний у піснях

про нещасливе кохання. У багатьох районах України любисток шанують як оберег садиби, чаклунське зілля... (З журналу).

У наведених уривках стрижневими словами є загальні конкретні іменники, що в подальшому розгортанні розповіді уточнюються, конкретизуються, деталізуються. Посилоне зв'язність повтор однокорених слів.

Слова з абстрактним значенням не завжди розкривають свою семантику в рамках речення. Потребуючи розширеного контексту, абстрактні слова (*турбота, горе, сум, щастя, страх, жах, совість, краса, обережність, терпець, радість, крик, стогін, шум* тощо) виявляються семантичним центром групи взаємопов'язаних речень. Наприклад:

Серед широких та розлогих степів, на вільнім просторі, вирощував Івась свою молоду силу. Кров батьківська, січова, ще малечку обізвалась у жилах малої дитини. Найулюбленішою забавкою було йому будувати та розоряти землянки, вали, окопи, шанці... Чуючи од батька страшні приповідки про війни та походи на Туреччину, на татарву, на панів-ляхів, - Івась перекладав усе те у дитячі іграшки. Оце зробить окіп та й давай його розвертати - буцім в бою бере... Батько дивиться, сміється. Любо старому рубаці згадати на своїй дитині молоді літа!! Він, було, Івася й підохочує: «Ану-ну, синку! Учися змалку: на старість як знахідка буде!» (Панас Мирний «Хіба ревуть...»).

4. Слова з **процесуальним** значенням як засіб міжфразового зв'язку. Це здебільшого дієслова, що позначають процес, дію, їх перебіг. Наприклад:

Через потоки він добігає до сивих од снігу й борошна дверей; входить у нестримний дрозж млина і в невірному світлі бачить кременого мельника, який для чогось викохав собі жолобчастий віник бороди, а на неї поклав товстезні вуса. Не здоровкаючись, Богдан застигає біля дверей, ловить здивований погляд мельника, ловить чарівний струмок муки, втоплює очі вгору, де лихоминиться ківш, і не вірить собі; тут, у тінях, з порожнім мішком в руці стоїть вона... (М.Стельмах).

Виділені дієслова передають послідовність протікання дії.

5. Слова з **якісно-оцінним** значенням як засіб міжфразового зв'язку. За функціями в організації тексту до абстрактних іменників тісно прилягають слова з якісно-оцінним, що не розкривають своєї семантики в реченні, наприклад: *сумно, сумний, весело, веселий, страшно, страшний, забавно, забавний* тощо; *поблізнити, злякатися, закричати* тощо, особливо в поєднанні зі словами *раптом, несподівано* тощо. Розглянемо їхню функцію в тексті:

Чого ж сумує Олексій Іванович? Чого його серце туга окриває?... Як же його й справді не сумувати? Вже двадцять літ минає, як він жонатий, десятеро діток мав, та ні одним не дав йому Господь очей нарадувати. Оце народиться дитина ... поживе з півроку, похиріє, похиріє та й віддасть Богові душу... За першим ще невелика була скорбота – надія серце гріла... а як умерло п'яте та шосте, уп'явся жаль в Олексія Івановича в серце, обняла голову чорна дума... (Панас Мирний).

Отже, в художньому тексті засобами міжфразового зв'язку можуть бути слова і словосполучення з часовим, просторовим, процесуальним, оцінним значенням, іменники загальні і власні, конкретні й абстрактні, які, залежно

від будови НФЄ, можуть займати різне місце у текстовій структурі. Перспективою дослідження можуть бути тексти інших функціональних стилів, що виявлятимуть свою специфіку в побудові НФЄ і щодо стрижневих слів у них.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Загнітко А. П.** Сучасні лінгвістичні теорії / Анатолій Панасович Загнітко – ДОННУ, 2006. – 340 с. 2. **Крупа Марія.** Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Марія Крупа, – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005, – 420 с. 3. **Мельничайко В. Я.** Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови : посібник для вчителя / Володимир Ярославович Мельничайко . – Київ : Радянська школа, 1986. – 168 с. 4. **Пентиліук Марія.** Текст і дискурс як наукові поняття / Марія Пентиліук. – Режим доступу: linguistics.kspu.edu/webfm_send//1551; 5. **Поняття** про текст. Текст як реалізація монографічної діяльності. Режим доступу: http://studopedia.su/8_54391_ponyattya-pro-tekst-tekst-yak-forma-realizatsii-movnoprofesiynoi-diyalnosti.html .

Кочан Ірина Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка. Україна, 79001, м. Львів, вул. Університетська, 1, кім. 233.

E-mail: kim1950@i.ua

tel: +380322394355

<http://orcid.org/0000-0002-5709-2933>

Kochan Irina Mykolayivna – Doctor of Philology, Professor, Head of the Applied Linguistics Department, Ivan Franko National University of Lviv. Ukraine, 79000, Lviv, Universytets'ka Str., 1, room 233.